

A Tudományos Gyűjtemény indulása (1817–1818)

Az *Erdélyi Múzeum* megindulása és sikere hamarosan Magyarországon is fellobbantotta a vetélkedő kedvet. Főleg Pesten, ahol már a XVIII. század végén olyan jelentős sajtóorgánus működött, mint az *Uránia*. A város az új század elején bekövetkezett gabonakonjunktúra éveiben rohamosan fejlődött. A napóleoni háborúk befejeztével, 1815 körül már szellemi középpontja az országnak, az írók, tudósok mind számottevőbb része Pesten összpontosul: a nagy fontosságú ideológiai problémaanyag, amely a több évtizedes harcok elültével, a bécsi kongresszussal, a Szent Szövetség megalakulásával felhalmozódik, Erdélyt követően a Duna-parti városban hat a legösztönzőbbben egy folyóirat létrejöttére. Az ideológiai válság, a forradalmi vágyak és az ellenforradalmi valóság kontrasztja által okozott megrendülés esztendőiben a tudomány iránti érdeklődés országsszerte megnő. A neves könyvkiadó, TRATTNER János Tamás vallomást tesz erről 1818-ban megjelent egyik cikkében:

„... három esztendő oltá... már nem annyira veszik a románokat, anekdotákat, históriákat és más efféle mulattató könyveket, mint inkább a tudományos és tanító könyveket, úgymint utazásokat, geográfákat, statisztikákat” stb.

Folyóirat alapításával Pesten már a század első évtizedének végén is megpróbálkoztak. 1809 telén KULTSÁR István, SCHEDIUS Lajos, KOVÁTS Mihály, HORVÁT István és FEJÉR György, azaz a fővárosban lakó értelmiség elitje kísérelte meg *Lehel Kürtje* címmel egy periodikus írás megjelentetését. Pénz és kiadó híján ez a terv megghiúsult, de kigondolói közül többen — SCHEIDUS, HORVÁT és FEJÉR — részt vesznek majd a később csakugyan megvalósuló folyóirat alapításában. Mindenekelőtt ez utóbbi, az 1817 januárjában *Tudományos Gyűjtemény* címmel meginduló vállalkozás első szerkesztője vállalt oroszánrészt a szervező munkában.

FEJÉR György, a pesti egyetemen a hittudomány, közelebbről a dogmatika első részének professzora már a pozsonyi papi szemináriumban töltött diákéveitől kezdve rajongója volt a sajtónak. Irodalmi pályáját is az első magyar lapszerkesztők egyikének, PÉCZELI Józsefnek tanítványaként kezdte, a *Mindenek Gyűjteménynek* diákfejjel állandó munkatársa volt. Világnézeti elveinek nagy részét — a rendi nacionalizmus elfogult-apologetikus eszmevilágát, a nemzeti szempontra koncentrált nyelvszemléletet és kultúraigényt — jelentős mértékben innen, majd másik kedvelt tanárától, DUGONCS Andrásról sajátította el. Mindezt azután eklektikus módon ötvözte a klasszikus német filozófia iránti vonzalommal (HEGEL nevét és munkáit például ő említette először Magyarországon!), sőt helyel-közzel a liberalizmus egyes elemeivel is. Hatott rá a felvilágosodás racionalizmusa, ez azonban nem akadályozta meg

abban, hogy folyóiratában zavartalanul helyet biztosítson az induló magyar romantika és népiesség első programiratainak, híve volt a kor evolucionizmusának és történetiségének, de ellensége KAZINCZY nyelvújításának, stílus- és ízlésreformjának, még inkább a kritikát meggyökereztetni akaró törekvéseinek.

Személyiségében tehát mintegy megtestesültek az 1810-es–20-as évek ellentmondásai, az időszak átmenetisége. Tükröződött ez a lapalapítás folyamatában is, melynek főbb állomásait KROMPECHER Bertalan, WALDAFFEL József és ZSIDI János munkái nyomán a következőkben foglalhatjuk össze. A *Tudományos Gyűjtemény* létrehozásának eszméjét FEJÉR György először azon a vacsorán vetette fel, amelyet a pesti írók másik vezető egyénisége, az ugyancsak ortológus KULTSÁR István adott 1815. április 19-én a fővárosban tartózkodó, s velük olyannyira ellentétes nézeteket valló Kazinczy tiszteletére. Ezen az írói összejövetelen FEJÉR vitte a szót: miután a széphalmi mesternek szemére vetette a Himfy-kritikát, azt kívánta, adjanak ki egy folyóiratot, de „nem bántva egymást”, majd hozzátette: ne verseljenek mindig, „... ideje, hogy solida tudományokat dolgozzanak.”

Mindez már előre vetít valamit az alakuló, kezdetben egyoldalúan nacionalista vállalkozás szellemiségéből. Szerkesztőül pedig a kiadó, az ügyes és a nemzeti kultúra iránt fogékony TRATTNER János Tamás eredetileg nem őt szánta, hanem KAZINCZYT, KIS Jánost és SZEMERE Pált szólította fel: tegyenek javaslatot egy kéthavonta kiadandó, vegyes tartalmú folyóiraatra. FEJÉR azonban időközben megtudta, hogy PETHE Ferenc, a kor legkiválóbb gazdasági szakíróinak egyike már engedélyt szerzett egy magyar nyelvű folyóirat kiadására, s rávette őt: fogjon össze vele és társaival, a pesti tudósokkal, írókkal. 1816 augusztusának elején összehívta TRATTNER kiadóhoz Pest—Buda íróit, s együttes munkára ösztönző beszédet intézett hozzájuk. Ezt követően augusztus 12-én TRATTNER nyomtatott felszólítást küldött a nevesebb írástudóknak, ismertetve az alakuló *Tudományos Gyűjtemény* munkatervét. A kiadó ezúttal nemcsak arra vállalkozott, hogy saját költségén havonta megjeleníteni a folyóiratot, de arra is ráállt, hogy a szerkesztőnek évi hatszáz, az íróknak pedig ívenként négy ezüst forint tiszteletdíjat fizet. Mindez a kötelezettség-vállalás úttörő jelentőségű volt a hazai sajtó történetében.

A folyóirat első szerkesztője tehát FEJÉR György lett, de mellette másoknak — „az egybeállott Tudós Társak”-nak — is jelentős szerep jutott az alapításban. Ezen az elnevezésen azt a pesti társaskört kell értenünk, amelynek tagja volt FEJÉR is: közülük JANKOVICH Miklós, a neves régiséggyűjtő, FORGÓ György irodalombarát orvos, utóbb KISFALUDY Károly *Aurorájának* is egyik alapítója, KULTSÁR István, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztője és SCHEDIUS Lajos egyetemi tanár vállalt részt a folyóirat megindításában. Számíthattak HORVÁT István, SZEMERE Pál, továbbá TELEKI László, a hét-személyes tábla bírāja és nyelvművelő író, valamint MOKRY Benjámint professzor belső munkatársi segítségére is. A felekezeti megoszlás elkerülésére FEJÉR mellé a református PETHÉT és az evangélikus SCHEDIUST választották segédszerkesztőül.

1816. december 13-án írták alá Bécsben a megjelenést engedélyező udvari rendeletet, 1817. január 7-én kézbesítették, s a hónap végén meg is jelent az első szám, azaz a *Tudományos Gyűjtemény* szóhasználatára szerint az első kötet. Már az első év májusában 560 előfizetője volt, az év végére pedig ez a szám 734-re emelkedett. A siker azonban kedvezőtlen jelenségeket is előidézett: a

kiadó egyre inkább előjogokat kívánt érvényesíteni a szerkesztés rovására. Mind többször követelte FEJÉRÉKTŐL, hogy válogatás nélkül vegyék fel azoknak a cikkeit, akik előfizetőként szereztek. Amikor pedig az első év őszén a következő esztendőre szóló előfizetési felhívást FEJÉR *A Tudományos Gyűjtemény Egybe szerzői* aláírással akarta közölni, s vonakodott megjelentetni az egyik szorgos előfizetés-gyűjtő dilettáns írását, TRATTNER megvonta tőle bizalmát. Október végén elvitetett tőle minden írást, s az alapító társak megkérdése nélkül a szerkesztést MOKRY Benjáminra, a pápai református kollégium volt tanárára bízta. Az írók november 9-i összejövetelén SZEMERE Pál hiába figyelmeztette a kiadót, hogy ilyen körülmények közepette nem dolgoznak tovább, utóbb JANKOVICH, KULTSÁR, FORGÓ és VITKOVICS Mihály is hasztalanul jártak közben. Erre az alapítók a helytartótanácsához fordultak, s annak megbízottja teremtett békességet. 1817. december 23-án — amikor pedig már FEJÉR azon volt, hogy *Tudós Tárház* címmel új lapot indít! — a „*Tudományos Gyűjtemény* szerzőinek egyesülete” (JANKOVICH, SCHEDIUS, PETHÉ, FEJÉR, KULTSÁR és FORGÓ), illetve TRATTNER egy „Kötelezés”-t írtak alá. A folyóirat köré csoportosult pesti tudósok ezzel szervezeti formát nyertek — fontos előzményeként az egy évtizeddel később alakuló Magyar Tudományos Akadémiának! Megegyeztek abban, hogy a költség és a jövedelem egyaránt TRATTNERÉ, ki a haszon fejében kötelezi magát havi 8 ív metszetekkel való kinyomatására, a szerkesztőnek továbbra is hatszáz (legalább 800 előfizetés esetén még kétszáz) forint tiszteletdíj fizetésére, a hirdetések pedig ezentúl a szerzők és a kiadó nevében jelennek meg.

1818. január 10-én a Tudományos Egyesület elnökévé JANKOVICHOT, tanácsosaivá SCHEDIUST és PETHÉT választották. Február 23-án FORGÓ Györgyöt megbízták a működési szabályzat előkészítésével, aki azt a társak megjegyzéseinek figyelembevételével meg is fogalmazta. E hónap 28-i ülésükön azt fogadták el, hogy az Egyesület a szerzőkből és a kiadóból áll; a szerzők pedig belső és külső tagokra oszlanak, akiket különböző időpontokban rendszeresen tanácskozásokra hívnak össze. Minden beérkező cikket két előadó olvas el, akik a gyűléseken ismertetik állásfoglalásukat, majd a többség határoz. Ugyanakkor a tisztségéről lemondott PETHÉ Ferenc helyébe TELEKI Józsefet, a Göttingából néhány éve hazatért, nagy műveltségű, fiatal nyelv- és történettudóst, utóbb Akadémiánk első elnökét választották.

Soha nehezkesebb szerkesztői apparátust! Következményét VITKOVICS Mihály fogalmazta meg a legfrappánsabban KAZINCZYNak 1819. április 24-én küldött levelében:

„... Csak azt hallhattad összegyűltünkör: »Ennek a munkáját is be kell venni, mert pap, mert báró, mert pápista, mert protestáns, mert professzor, mert ifjú, mert tehetős, mert annyi prenumeránszt szerzett.«”

A kaotikusnak tűnő szerkesztésmód megmaradt akkor is, amikor 1818 júliusában FEJÉR megvált a folyóirattól (tankerületi főigazgatóvá nevezték ki Győrbe), utóda pedig VASS László teológiai tanár lett. Szürke ember: TRATTNER SZEMERÉT szemelte ki ekkor erre a posztra, de HORVÁT István ellenállásán terve meghiúsult. VASS csak egy fél évig szerkesztette a folyóiratot (akkor is jórészt a FEJÉR gyűjtötte anyagot tette közzé), 1818. december 29-én lemondott. Helyébe THAISZ András ügyvéd került, néhány nappal később pedig TELEKI József (THAISZ az ő jogtanácsosa volt!) váltotta fel JANKOVICHOT a Tudományos Egyesület elnöki székében.

Az előfizetési felhívás — amely lényegében megegyezik a folyóiratban közölt előszó elveivel — olyan szempontokat hangoztat, amelyek jórészt a *Mindenes Gyűjteményre* utalnak vissza. Nincs Európában fejlettebb nemzet, mely többféle tudományos folyóiratokkal ne rendelkezne, kivéve a magyart, utol kellene érünk Angliát, Franciaországot, Németországot — hangsúlyozza FEJÉR, miként azt majd három évtizeddel annak előtte PÉCZELI tette, s elődjére visszavezethető az az alapgondolata is, mely szerint nyelvünk parlagon hever. A *Mindenes Gyűjtemény* előbeszédét revelálja továbbá a tárgykörök felsorolása:

a Tudományos Gyűjtemény körébe tartozik mindaz, „... valami csak ezen földünknek... természeti, geográfiai, históriai bővebb s bizonyosabb megismerését közvetlenül vagy közvetve illeti; annak nyelvbeli állapotját, tudományi előkelését segíti s tökéletesíti; a mesterségeknél és gazdálkodásnak helyesebb és hasznosabb üzését s gyarapítását kimutatja; az új találmányokat és szerzeményeket hírül adja; a kijött munkákban, az írás módjában s nyelvvel élésben kitűnt érdemeket, tökéletességeket vagy hijánosságokat felfedezi?”.

A megjelenés körülményei viszont amazénál már jóval fejlettebbek: FEJÉRék azt ígérlik, hogy esztendőnként tizenkét kötetben, összesen 96—100 íven fognak megjelenni, fehér borítékban, kötve, képmetszettel. Nem csekély viszont a folyóirat ára sem: helyben előfizetőknek 18, postán 20, velin papiroson 45 forint. (Összehasonlítási alapel: egy urasági cseléd évi kommcenciója ekkortájt kb. 70—130, egy jól fizetett napszámos keresete napi 1 forint!)

Ami viszont a lap belső szerkezetét és beosztását illeti, e téren az induló *Tudományos Gyűjtemény* éppenséggel az osztrák nacionalizmus vezető orgánumát, az ugyancsak 1817 januárjától megújult alakban megjelent bécsi *Erneuerte Vaterländische Blätter*t követte: hármasság tagolódását — Értekezések, Könyvvizsgálatások (azon belül magyar, majd külföldi literatúra), illetve Tudománybeli jelentések (a következő sorrendben: Jutalomtétel, Találmányok, Szerzemények, Intézetek, Jelességek, Jutalmaztatások és tiszteltetések, Kihalt tudósok és írók, Új könyvek) — innen vette át. Azzal a különbséggel, hogy az osztrák folyóirat mindezt három önálló rész — *Vaterländische Blätter*, *Chronik der österreichischen Literatur*, *Intelligenzblatt* — egymáshoz fűzésével oldotta meg. Rokonította egyébként a két folyóiratot az is, hogy szépirodalmat elvszerűen egyik sem közölt, viszont annál több statisztikai-topográfiai írást, történeti dokumentumokat, okleveleket, kiadatlan kéziratokat, előszeretettel ismertettek hazai intézményeket, s mindketten egyaránt küzdöttek a külföldi folyóiratokban olvasható, országukra vonatkozó téves vagy elfogult ítéletek ellen — többnyire hasonló elfogultsággal. Összefügg ezzel, hogy osztrák részről az *Erneuerte Vaterländische Blätter* is a nemzeti eszme igen elfogult terjesztője volt: az ezzel kapcsolatos egyoldalúságok az osztrák folyóirat, illetve az induló *Tudományos Gyűjtemény* szövegeiben sokszor csak frazeológiai elemeikben különböztek.

A feudális nacionalizmus retrográd szellemisége az új hazai vállalkozásnak már a címlapján megnyilvánult. Az első kötetben ugyanis az évfolyam és a kötetszám jelzése alatt sajátos ábrát közöltek: kör alak közepében áll a nemzeti géniusz, jobb kezében a tudás fáklyája, bal kezében pedig a nemzeti címer pajzsa. A címlap belső oldalán pedig a következő mottót olvashatjuk KISFALUDY Sándor *Hunyady János* című drámájából:

„A Hazafinak egész valója, minden érzeménye és gondolatja a Haza s Nemzet körül forog; s azoknak fénye, boldogsága, híre, neve egyetlenegy nagy tárgya s kívánsága életének. Amit tud s tehet, értelme, értéke s minden virtusa e célra van szentelve, szánva. Megvetve néz a népre, mely balul ítél felőle vakságában, s mégis javát munkálja.”

Ez a jelige híven tükrözi a folyóirat ekkori irányadó gárdájának szellemi habitusát. A KAZINCZY és mindenfajta újítás ellenében a *Tudományos Gyűjtemény* köré csoportosuló pesti tudósok — kevés kivétellel — főként a feudális életforma és a rendi mentalitás lehetőleg változatlan őrzésén-kultuszán buzgólkodnak. E csoport felfogása túlnyomórészt a nemesi hazafiság tudatkonvencióinak és frázisainak hangoztatásából áll, ama szemléletből, mely a nemzetet azonosítja a nemesivel, s a műveltség feladatát e nemesi nemzet szolgálatában látja. A feudális nacionalista szemléletnek múlhatatlan velejárója a külföldtől, a többi nemzet kultúrájától való lehető elzárkózás, a rendi alkotmánnyal való öntelt elégedettség, a társadalmi problémákkal kapcsolatos felelősségnek a kormányzatra való egyoldalú áthárítása. A hagyományok, a bevett szokások erőszakos, sőt görcsös védelme jellemzi ezt a koncepciót, a polgárosodás s minden azt szolgáló társadalomkritika elutasítása. E csoport ideológiai hangadója HORVÁT István, a neves történettudós a maga jellegzetesen légvár-építő, a nemesi nemzet vélt hajdani nagyságát folyvást visszavárgó romantikájával.

A szellemi színképet meghatározó rendi nacionalizmus és a vele szemben ható, jóllehet sokkal gyengébb felvilágosult, illetve liberális eszmeelemek kettőssége plasztikusan megnyilvánul FEJÉR Györgynek a folyóirat első három számában megjelent programértekezésében, még inkább az első szám tendenciáiban. A *Nemzeti Kulturáról közönségesen* címmel a szerkesztő voltaképp nemcsak a címben megadott témáról értekezik, hanem a gazdasági, társadalmi és politikai élet időszerű adottságainak és távlatainak egészét elemzi. A nemzeti kultúra fő eszközeit, hatótényezőit felsorakoztató tanulmány lényegében már a polgári átalakulás esetleges tennivalóit is feszegeti, s megfordítva: a polgárosodás kezdetleges, csíraszerű elgondolása itt már a *nemzetté válás* időszerű folyamatában összegződik, ha arra leszűkülten és rengeteg nemesi ballasztot hordozva is. Amikor ugyanis tanulmánya elején leszögezi, hogy a nemzeti kultúrának alapfeltétele a polgári társadalom, akkor ezzel a tétellel a nemzet fogalma már kezd — ha mégoly halványan is — elmozdulni a nemesinél tágabb keretek felé.

E felismerés alapja FEJERNél a közelmúlt történelmi tapasztalatai nyomán — s folytatva az *Erdélyi Múzeumban* olyannyira megfigyelhető elvi tendenciát — a változásélmény és a fejlődésgondolat: a társadalmi feltételek történeti alkalmazásának ideája, a magyarság ösztönzése életfeltételeinek esetleges korszerűsítésére — már amennyire ez a nemesség számára elengedhetetlennek mutatkozik. A fejlődést különben a herderi tanítások értelmében szigorúan organikus, evolucioner módon képzei el: külső állapotunk tökéletesedésére szerinte csak „grádicsonként”, lassan és fokozatosan, a meglevő viszonyokat sehol sem sértve juthatunk. A továbbiakban azonban ellentmondásosan nyilatkozik meg erről a lassú fejlődésről is. Míg elméletileg sok szempontot találóan alkalmaz a felvilágosodás és a liberalizmus eszmétárából, addig ha a társadalmi gyakorlatra, a tennivalókra kerül sor, menthetetlenül visszasüllyed a rendi nacionalizmus sekélyességébe. Lényeges igazságokat mond ki például azzal, hogy a nevelés fő eszköze az ember polgárrá alakításának, hogy a szerzés — mai szóval a termelés —, valamint a kereskedelem ugyancsak nagy jelentőségű eszközei a nemzeti kultúra kiművelődésének, hogy a klíma kedvezőtlen hatását ellensúlyozni lehet a kereskedelemmel, a polgári serénységgel és a hatékony igazgatással. E téren különösen példakép-választása mondható progresszívnek, amikor úgy vélekedik: a legtöbb erő „... a tudományokat gya-

korló, mesterségeket űző, mindennemű fábrikákkal, kézművekkel foglalatoskodó angolokban, franciákban és belgákban” fejlődött ki.

A felvilágosodás hazai örökségéből merít a programértekezés szerzője akkor is, amikor a nyelvet a nemzeti kultúra első, az írást, azaz az írásbeli műveltséget pedig második grádicsának nyilvánítja. Nálunk a nemzeti mozgalmak — miként Közép-Kelet-Európában általában — már a XVIII. században a nyelvben látták elsősorban a nemzeti karakter tükröztetőjét, sőt a nemzet fennmaradásának legfőbb eszközét, továbbá ama történeti és kulturális tradíciókban, amelyek a nyelv által megjeleníthetők. Ebből következőleg FEJÉR időszerűen lelkesedik az Akadémia és a társaságok gondolataért, a folyóiratokért, a szépirodalom és a művészetek felvirágoztatásáért. Amikor pedig olyan nézeteket fejteget, hogy a földművelést kémiai és mechanikai eszközökkel javítani kell, hogy egy kereskedő nemzetnek földjén jó utaknak, hidaknak, hajózható folyóknak és csatornáknak, rendezett vásároknak, váltó- és hitelező háznak, szabad kivitelnek kell lennie, akkor szinte azt hihetnők, hogy SZÉCHENYI programját előlegező írással van dolgunk.

Ebből azonban a szerző hamarosan kiábrándít bennünket. Az alkotmány, azaz a társadalmi berendezkedés kérdéseire áttérve ugyanis apodiktikusan kijelenti: teljes egyenlőség semmiképpen sem lehetséges, érdemi változásokhoz a gazdagokat vagyonaiktól, a nemeseket kiváltságaiktól megfosztani egyáltalán nem szükséges. A rendi „constitutio”-t éppoly megváltoztathatatlanak tartja, mint az örökösödésen alapuló monarchikus államformát — azaz a Habsburg-államiság és a nemesi társadalom fennálló rendszerét. Programértekezésének befejező részében pedig elkeseredett és elvakult vitát folytat a hazai állapotokat bíráló tudósokkal, elsősorban a híres statisztikus, SCHWARTNER Márton *Statistik des Königreichs Ungern* című monográfiája hazai polgárosodásunk elmaradottságára rámutató állításaival. Fejtegetésein itt már teljesen előmlik a „nemzeti dicsekedés” viszolyogtató mentalitása, állapotainkról rózsás képet rajzol, az esetleges hibákért és fogyatékokosságokért a felelősséget minden tekintetben a kormányzatra hárítja — a nemességet pedig egyértelműen felmenti. Kivetni valót nem talál jobbagyságunk és városi polgárságunk helyzetén sem.

Messze vagyunk tehát még SZÉCHENYITŐL... Ezt a következtetést vonhatjuk le akkor is, ha a folyóirat első kötetének egészével megismerkedünk. A feudális nacionalizmus és konzervativizmus hatja át a benne szereplő legtöbb írást. S., azaz SCHEDIUS Lajos tanulmányát *A Nemzetiségről* — melyben a pesti egyetem neves esztétika-professzora a nemzet és a nép fogalmának meghatározásával próbálkozik — egyik elemzője, ifjabb IVÁNYI-GRÜNWALD Béla méltán nevezi egyértelműen a „rendi felfogás elméleti megalapozása”-nak. SCHEDIUS szerint ugyanis a nemzet olyan egyesülés, amelynek minden vonása a társadalom belső voltából, a maga erejéből és természetéből fejlődött ki, a nép viszont más, idegen, külső hatalom által összeszerkesztett. A nemzetek az orgános testek, a népek az orgántalanok, s az előbbit a „nemzeti lélek”-ben megjelenő orgános erő fűzi össze, melyet ... „a nemzet első eredetétől és szinte nemzésétől fogva az akkori környüállásokhoz képest kapott, és ezután állandóul követett”. Ebből azután az következik, hogy a nemzethez egyedül a honfoglalók ivadéakai, a rendiség tagjai tartoznak, a nemzeti lélek misztikus fogalma egyedül bennük testesül meg, emellett ez a lélek az interpretáció értelmében eleve ellentétes minden változással, s ősi volta miatt újonnan nem is fogadhat magába senkit.

Nem különb itt SCHEDIUSnak másik cikke, KISFALUDY Sándor *Hunyady János* című történelmi drámájáról alkotott könyvbírálata sem: a szélsőséges magyarkodással teli művet „felséges költemény”-nek minősíti, s egyedül „hazafisága” okán. Effajta „bundás indulatok”-kal telítettek az első számban BOLDOGRÉTI VIG Lászlónak, azaz HORVÁT Istvánnak középkort idéző tanulmányai is: az ősi dicsőség illúziója hálóz be bennük mindent. A PESTALOZZI nevelési rendszerét vitató írás — FOLNESICS Lajos bécsi mérnökkari tanár reflexiója — viszont másért káros: szabályos feljelentő cikk az újítani szándékozó nevelők ellenében. Materializmussal vádolja PESTALOZZI-t és követőit, azzal hogy az emberi egyéniségről hirdetett tanításai a nép szuverenitásának tanára, végül a vallás és a morál megingatására vezetnek.

Valamelyes elmozdulást jelent e retrográd szellemiségből JANKOVICH Miklós-nak, ugyancsak a nemesi nacionalizmus vezető képviselőjének *Magyar nyelven jegyzett történeteinkről* című tanulmánya, mely a régi magyarság dalainak, nemzeti énekköltészetének egykori létét igyekszik kimutatni, azaz egy hajdanvolt vitézi magyarság — a nemesség őse — eredendő voltát igazolni. Az egykor virágzó, ámde a történelem viszontagságai alatt állítólag elveszett hősköltészet illúziója azonban másfajta hatást is kivált: osztálymeghatározottságok híján egy olyan egység-tudatot indukál, amelyhez közülük lehet a rendiségén kívül álló tömegeknek is. Alapja lehet tehát majd az ekkor formálódó polgári nemzet hagyományszemléletének. Annál is inkább, mert a rendi nacionalizmus hangadóinak hamarosan rá kell jönniök, hogy a régi magyarságot, az ideálul tekintett nemzeti eredetiség ősforrását hovatovább csak a paraszti népben lehet feltalálni. Amint azt már itt, az I. kötetben Egy Hazafi, azaz HORVÁT István a palócok leírására felajánlott *jutalomtételében* nyíltan ki is mondja.

Az utóbbi írások arról tanúskodnak, hogy az ilyen elvszerűen maradi folyóirat-összeállításba is kezdenek már beszűrődni korszerűbb, tágabb látókörű megnyilatkozások. A szerkesztő, FEJÉR ide iktatott másik írásában is megfigyelhető ez. Mert amikor Y áljellel recenzióban számol be L. H. JACOB *Ueber die Arbeit leibeigner, und freyer Bauern in Beziehung auf den Nutzen der Landeigenthümer, vorzüglich in Russland* című, 1815-ben Szentpétervárott és Halléban megjelent könyvéről, akkor voltaképp ellene mond saját, a hazai jobbágyság helyzetét kedvezőnek minősítő programértekezésének. Itt ugyanis oda nyilatkozik, hogy a héres cselédek és napszámosok a jobbágyoknál hasznosabbak, a robot kevesebb hasznot hoz, s az azt teljesítők a maguk földjét nem képesek a kellő intenzitással művelni. FEJÉR az orosz példa és a német forrás alapján azt az ideát veti fel, hogy a jobbágy válthassa meg készpénzzel tartozásait, másrészt javasolja: okos előkészületeket tegyenek mindazok, akik jobbágyaikat „a baromi kénytelenítésből” fel akarják szabadítani. Jövőt előlegező gondolatok ezek a reformkor legkezdetén! Kivált ha hozzávesszük, hogy az Egyesült Államokban nem sokkal előbb feltalált gőzhajóról is a *Tudományos Gyűjteménynek* ez induló kötetében olvashatunk először.

Az ősi dicsőség aranyfüstje egyfelől, a gőzhajó haszna másfelől — egyazon folyóirat-számban. A vállalkozásra e szemléleti pólusok párhuzamossága, illetve harca továbbra is jellemző lesz — annál is inkább, mivel — mint azt a *Köszönet és kérés hazai tudósainkhoz* című szerkesztőségi cikkben kifejtik — az első kötetet még csak a pest-budai írók munkáiból állították össze, ezt azonban a továbbiakban ki óhajtják szélesíteni. Eredeti, rövid és tudományos értekezéseket kívánnak közölni, a fordításoktól elvszerűen elzárkóznak, a szépirodalomtól úgyszintén. Hová vezet vajon ez a részben a tudomány és a

szépirodalom végérvényes szétválását jelző, részben viszont rejtetten KAZINCZY egyetemes szépség-kultusza, a külföld remekeit áthasonítani kívánó programja ellenében felállított célkitűzés?

Az 1817–1818-as első évfolyamokban egyelőre HORVÁT Istvánék nacionalista ábránd-kergetése az egyik legjelentősebb szellemi vonulat. Cikkek serege foglalkozik a magyarság — azaz a nemesség — középkori dicsőségével. Ennek az illúziónak retrográd jellegét még külön kiélezi az, hogy egyidejűleg a nemzeti-ségek ellen is fordítják, elemi kulturális jogaikat is elutasítják. (B. V.L. [= HORVÁT István]: *Néhány hibás vélemény ...* 1817. III. k.; *Észrevételek a pozsonyi tót újság kisebbítő homlokírása ellen.* 1817. XII. k.) A végletesen elfogult magyarkodó publicisztikának számottevő része azután a különböző „antikritikák” halmaza, amelyet részben SCHWARTNER Márton említett műve, részben más könyvek, harmadrészt pedig különböző bécsi, prágai és hallei folyóiratok hazánkra vonatkozó kritikái állításai ellenében vetettek papírra.

A rendi nacionalista frázishalmaz mellett a német filozófia klasszikusai, elsősorban KANT elleni támadások teszik ki a FEJÉR György szerkesztése alatt megjelenő reakciós írások másik jelentékenyebb csoportját. Megítélésük szerint KANT kritizizmusa az emberi egyéniség felmagasztalásával lealacsonyítja a vallást, a morált függetleníti a hittől, oly szerepet tulajdonít az individuum szubjektív erőinek, amelyek veszélyes a religióra, sőt a dolgok fennálló rendjére is. A maguk szempontjából a támadók jogosan aggódnak: KANT, FICHTE, SCHELLING tanításai ekkortájt beáramolva, valósággal átítatják az értékesebb hazai elmék gondolkodását, s hogy mennyire, ékesszólóan mutatja az, hogy rövid idő múltán maga a *Tudományos Gyűjtemény* válik majd a liberalizmus és a romantika eszmevilágát sok tekintetben előkészítő német klasszikus filozófia propagálójává, közvetítő közegévé. (KANTot támadó cikkek pl.: FOLNESICS J. Lajos: *Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi.* 1817. V. k.; M. A.: MÁRTON István: *Keresztény Morális Kis Katekizmus.* 1817. X. k.; MÁRTON István öntudatos, a vallások fejlődésének szükségszerűségét és a morál autonómiáját hangsúlyozó válasza: 1818. IV. k.; *Gottlob Ernst Schulze levele Rozgonyi Józsefhez.* 1817. XI. k.).

Említettük, hogy a nacionalista hullám, amely az alapítványi folyóiratot előnti, előszeretettel fordul a nemesi eredetiség témájához, elsősorban a középkori múltban keresve azt. S arról is szoltunk, hogy a réginek ez a kultusza mint vezet át szükségszerűen a népi mind fokozottabb figyelembevételéhez. Nos, ez az áthangolódás a folyóirat további kötetekben folytatódik: HORVÁT János veszprémi kanonok a régi magyarok szokásairól, szertartásairól értekezve, ugyan a vitézi magyarság rendi ábrándját erőltetné rá a honfoglaló ősszakra, de az ő tanulmányából is eleve az következik, hogy ily egységteremtő, közösségi hagyományok időszerű reprodukciója csak a jobbágytömegek révén képzelhető el. (*A régi magyaroknak vallásbéli s erkölcsi állapottyokról.* 1817. II. k.) Még inkább erről van szó FEJÉRnek JANKOVICH régiséggyűjteményét ismertető tanulmányában, ahol a szerkesztő nemcsak hangsúlyozza az összeforrasztó nemzeti dalok gyűjtésének fontosságát, de arra is rámutat, hogy ezek már csupán a nép között találhatók. Elégikus szemrehányása ezek elhanyagolásáról a feudális nacionalizmus alapindíttatásából már a reformkori irodalmi népiesség nagy jövőjű eszmevilágába vezet át (*T. Vadassi Jankowics Miklós gyűjteményeiről ...* 1817. XI. k.).

A nemesi múltidézés öntömjenező gyakorlatát KAZINCZY másként hajlítja

át a folyóiratban az új eszmék irányába. *Erdélyi leveleinek* itt közölt részleteiben ő is a nagy múlt, az ősi dicsőség székhelyeiért lelkesül, ám a nemzeti hősök (pl. HUNYADI) emlékezetéhez nála azonnal társul a „puhaságra serényebb jelen” képe. S ha a „nemzet szentjei”-nek relikviáit idézi, ő nem borong felettük, hanem bemutatja azoknak az erdélyi arisztokratáknak kulturális kezdeményezéseit (könyvtárak, képtárak, egyéb közgyűjtemények — általában intézmények!), akik a jelen hanyatlásával szemben mégis cselekedni tudtak és mertek. (1817. II., IV., VII., 1818. I. és VIII. k.)

E hanyatlásról különben sokat mondóan tanúskodnak a *Tudományos Gyűjtemény* egyes cikkei is. Az 1817-es évfolyam egyik szívszorító témája például az éhség. Két jellegzetes tanulmánycímet említünk: *Magyarországon az éhség megakadályoztatására célzó gondolatok. Rendkívül való szükség idején... miből készíthetni még kenyeret hazánkban?* — mindkettő a rossz termések következtében ekkortájt pusztító szörnyű inség tükre. (1817. VIII., ill. X. k.) Gyökeresen ellentmondanak a jelen állapotokat apologetikusan magasztáló cikkeknek. Egyben magyarázatát adják annak, hogy a túlnyomórészt rendi szemléletű szerkesztőség miért kényszerül mindinkább helyet adni a liberális reformevolucionizmus elveit hirdető vagy azokat előlegező írásoknak is.

Nincs arról természetesen szó, mintha ez utóbbiak meghatározóak lennének 1817—1818-ban, azaz az alapítványi évfolyamokban. S az is valószínű, hogy ilyen írásokat FEJÉR György időnkint pusztán a kéziratok hiánya miatt jelentetett meg — állandó emiatt a panasz a folyóirat körében, s ennek tudható be különben sok érdektelen vagy dilettáns színvonalú cikk közlése, valamint az, hogy az 1817. VII. kötetben bejelentik: ezentúl fordításokat is felvesznek, — de hiba lenne, ha publikálásukat mérlegelve számításon kívül hagynánk a társadalmi helyzet kényszerítő voltát. Ez készleti például DESSEWFFY Józsefet, KAZINCZY barátját és SZÉCHENYI majdani ellenfelét arra, hogy latinból lefordítsa és közreadja BERZEVICZY Gergelynek a bécsi kongresszushoz 1814-ben eredménytelenül benyújtott tervezetét *Az északi kereskedelem terjesztéséről*, melyben a kiváló gazdaságpolitikus nemcsak Ausztria, Oroszország és Poroszország kereskedelmi kapcsolataiért szállt síkra, hanem a szabad kereskedelemért, a feudális akadályok lebontásáért, az emberi produktivitás szabaddá tételeért is. (1817. IV. k.) Ezért közölnek olyan cikkeket, amelyekben a szerzők a nemesi birtokok felosztását javasolják földesurak és jobbágyság között, a jobbágyság részének számukra való örökös árendába vagy szabados kontraktusba való átengedését, illetve a robot megváltását (MESZLÉNYI Ignác: *A magyar nemesek közbirtoka eránt való javallások*. 1817. VI. k.; RUMY Károly György: *A gazdaságbeli erőnek használásáról és igazgatásáról*. 1818. VII. k.) A *Tudományos Gyűjtemény* cikkírója 1818 őszén — rendi nacionalista írások szomszédságában — olyan német államok alkotmányára emlékeztet, amelyek alapján a nemteleneknek is van képviselőjük, a jussokban és a köteleességekben pedig ki-ki egyaránt részesül. Sőt ebben az írásban — THAISZ Andrásnak, utóbb a lap új szerkesztőjének cikkében — már olyan szempontok is felmerülnek, hogy *akkor* nem szükséges elvitatni a nemesség örökölhetőségét, ha a közteherviselés és a törvény előtti egyenlőség megvalósul, az erkölcstelen, jobbágsanyargató nemeseket pedig a fiskus fossza meg kiváltságaiktól! (THAISZ András: W. Reinhard GROSS: *Die Bundesacte über Ob, Wann und Wie?* 1818. XI. k.)

A feudalizmus azonban nemcsak a jobbágyság számára jelentett kötöttségeket, hanem a számarányban és a társadalmi szerepkörben megnövekedő

honoratior-értelmiségnek is. Ezeknek meggyőződését fejezik ki a folyóiratban a kanti individualitáseszmeivel, a szubjektum fontosságával mélyen azonosuló írások — előfordul, hogy KANTot támadó írás közvetlen közelében közölnek ilyet. Egyrészt szembeszállnak a nemesi *natio* szűken értelmezett kollektivitás-tudatával, másrészt a szabadság fogalmának magasrendűségét, ezzel kapcsolatosan az emberi tehetség és akarat elhivatottságát hirdetik („... bátorodjunk egy felsőbbrendű tökéletességre való eljuthatásra”), e szabadság, függetlenség igazi letéteményeseinek pedig a tudósokat, írókat tartják — származásra való tekintet nélkül. (UNGVÁRNÉMETI TÓTH László: ERCSEI Dániel: Filozófia. 1817. V. k.; PUCZ Antal: *Kant filozófiájának fő rezultátumai*. 1818. XI. k.; MOKRY Benjámin: *Némely gondolatok és elmélkedések a tudósokról közönségesen*. 1818. XII. k.)

A hazai helyzet szorongatása, a történelmi változások és a velük együtt fellépő ideológiai válság mindinkább a valóság jobb megismerése felé fordítja a gondolkodó elméket — a szerkesztő gárda egyes konzervatív hangadói ellenére is. Korfordulók idején — mint 1815 után — csak ideig-óráig lehet programmá tenni az elzárkózást és a stagnálást: a feltartóztathatatlan mozgásról pedig eleve vall a gőzhajónak említett ténye, amelynek immár hazai megvalósulásáról — pozsonyi és pesti feltűnéséről s a lakosság ámulásáról is — tájékoztat 1818 őszén a *Tudományos Gyűjtemény*. Kommentárja egyértelműen a jövőre appellál: „... Mennyit nyer ezáltal a kereskedés.” (1818. X., ill. XII. k.) Élénkül az utazási vágy, amelyet táplál a romantika koráramlata is: a folyóirat 1818-ban hírt ad az első reformkori nyugat-európai utazásokról, mi több: már javaslat hangzik el „utazásra oktató kollégium” felől. (*A magyar utazók*. 1818. I. k.; HUSZÁR Károl: *Javallat utazásra oktató kollégium felől*. 1818. VIII. k.) Más téren is megmutatkozik a látókör kiszélesítésére, a friss információkra irányuló óhaj. Például amikor a monarchiabeli és a nyugati sajtó állapotairól tájékoztatnak — a beszámolókat egymás közelébe tördelve. Adataik beszédesek: az osztrák birodalomban összesen 31 folyóirat jelenik meg, ebből 2 Pesten. Amerikában viszont? Egyedül New Yorkban 19 újság lát napvilágot. „... Mi nem lesz még Amerikából” — jegyzi meg irigykedve a cikkíró. S a cenzúra miatt is visszafojtott információéhség oly erős, hogy egy tallózó, az újságok híreit elemző-összegző folyóirat iránti igény is felmerül. Mi sem jelzi jobban a sajtó szerepének növekedését! (*Az újságok és tudományos folyóírásk az ausztriai monarchiában*, ill. *Amerikai kultúra*. 1818. XI. k.; HUSZÁR Károl: *Javallat újság-kollégium felől*. 1818. VII. k.)

Semmivel sem kisebb az érdeklődés a hazai valóság megismerésére vonatkozólag. A helyismeretnek, népleírásnak s vele a statisztikának műfaja, amelyet még a felvilágosodás honosított meg hazánkban, a *Tudományos Gyűjteményben* valósággal felvirágozik: másfél évtizeden át a folyóiratnak ez lesz az egyik legfontosabb témaköre. Ösztönzőleg hat rá az osztrák orgánumokkal, a bécsi romantikus ideológusok, elsősorban Joseph HORMAYR báró nagy-osztrák, központosított összbirodalmi koncepciójával folytatott vita, — koncepcióval, amely e topográfiai-statisztikai irodalmat előszeretettel kultiválta. HORMAYR egyik főbb munkatársa — hazánkról is szóló tanulmányokkal — CSAPLOVICS János, pontosabban Johann von CSAPLOVICS volt, — közreműködője utóbb a *Tudományos Gyűjteménynek* is. Fáradhatatlan munkása e helyismereti irodalomnak: monografikus művei aulikus és idillikus szemléletükkel heves ellenérzést váltottak ki idehaza, egyszersmind ellenkező előjelű felmérésekre adva inspirációt. Ezeknek szerzői viszont tagadhatatlanul sokat

tanultak CSAPLOVICS módszereiből — a helyismertetés tárgyköreitől a népszokások, viseletek gyűjtéséig-leírásáig.

Fellendítője volt a topográfiai-statisztikai irodalomnak folyóiratunkban a mezőgazdaság ekkori krízise is: a hazai agrárviszonyok nyomasztó volta, a gabonakonjunktúra végével beálló nagyfokú árcsökkenés, a terményértékesítés mind súlyosabb problémái. Mindez óhatatlanul maga után vonta a mezőgazdaság kapitalizálására irányuló törekvések erősödését. Előtérbe kerültek az új mezőgazdasági termelési eljárások és technikai vívmányok, a kézműves-ség és a kisárutermelés problémái — lényeges komponenseként a műfaj népszerűvé válásának. Emellett ez utóbbi nyilvánvalóan elválaszthatatlan a nép nemzetbe emelésének alakuló liberális programjától, a rendiségen kívül álló rétegek társadalmi jelentőségének fokozódásától, valamint a romantika út-leírás-kultuszától is.

Ahhoz, hogy az állapotokon valamelyest is változtatni lehessen, hitelesen meg kellett ismerni, fel kellett mérni azokat — ugyanakkor az országban semmilyen hivatalos statisztikai szolgálat nem létezett. A *Tudományos Gyűjtemény*ben már az első kötetektől kezdve folyamatosan megjelenő helyismereti cikkek tehát voltaképp az ország tüzetes és a kor színvonalának megfelelő gazdasági, politikai és kulturális feltérképezését végzik el, s ezzel a feudalizmus partikuláris földrajzi tudata helyébe kialakítani segítenek egy polgárosuló, országos honismereti szemléletet, magyarság-öntudatot. Óriási jelentősége volt ennek egy olyan országban, ahol előzőleg a lakosság zöme alig látott túl a megyehatárokon.

Félreértés ne essék: e cikkek sokszor nem nyújtanak mást, mint összefüggések nélküli pusztá tényeket, nemritkán pedig éppoly idillikus állapotokat rajzolnak, mint CSAPLOVICSÉK. De ezzel együtt: az ország társadalmi realitására, a dolgozó emberek létkörülményeire irányítják — rendszeresen és láncreakciószerűen — a figyelmet. S már az alapítványi folyóiratban is akad olyan helyismertető írás, amelyik mélyreható társadalomkritikai szempontokat tartalmaz. 1818 decemberében MELCZER Jakab Szepes vármegyéet bemutatva arról szól, hogy az utak itt rosszak, hogy a kereskedelem virágzóbb lehetne, ha jó utakat csinálnának, s a Poprádot a Tiszával csatorna által összekötnék. Majd arról tudósít, hogy a szepesi emberek előrejutásának a „polgári és nemesi rend között oly nagy hézag” az akadálya, továbbá „... Csak a parasztok vagynak nagy nyomorúságban s szegénységben”. Több mint egy évtizeddel írja ezt a *Hítel* megjelenése előtt! (Az első évfolyamok topográfiai irodalmából: N. J.: *A Balaton taváról*. 1817. III. k.; Ü.: *Csongrád vármegyének bővebb ismertetése*. 1817. VIII. k.; DEBRECZENYI BÁRÁNY Péter: *Borsod vármegye némely statisztikai tekintetekben*. 1817. IX. k. stb.)

Az eddigiekből remélhetőleg kitűnt: az induló *Tudományos Gyűjteményt* az teszi igazán érdekessé, hogy benne folyvást feleselnek a haladás és a maradás erői, ugyanakkor e „párbeszéd” s az időszerű társadalmi tapasztalatok feltárása nyomán félreérthetlenné válik belőle az állapotokon való változtatás szükségessége. Változásoké, amelyek figyelembe veszik a folyóirat körül is megmutatkozó különböző társadalmi csoportosulások érdekeit, vagyis az egyeztetésen, a kompromisszumon, a középutas megoldásokon alapulnak. Újítanak, de nem radikálisan, a forradalmi módszereket gondosan kerülve, a kialakult viszonyok lényeges vonásait lehetőleg megtartva. Ebből a szempontból is kiemelkedő jelentőségű volt, hogy a kor legfontosabb szellemi összecsapásának, a *nyelvújítási harcnak* utolsó és döntő szakasza a folyóiratban

zajlott le. Túl azon, hogy e harc nyomán formálódott ki a polgári nemzetté válás alapfeltétele, a nemzeti egység hatékony előmozdítója, a korszerű és kifejezőképes nyelv, az e tárgyban itt folytatott polémiák nagymértékben előmozdították a feltörő ideológiai koráramlat, a reformer evolucionizmus elterjedését. A haladó és maradi osztályerők frontjainak feltáruló párhuzamos-ságát követően a *Tudományos Gyűjtemény* nyelvújítási vitáinak alapvetően a kiegyenlítés, az egyeztetés, a közös platformteremtés irányába hatottak: az *Erdélyi Múzeum* fő elvi tendenciáját folytatva a fokozatosan és szervesen, körülményektől és a különböző érdekek óvatos figyelembevételével végbe-menő változások sarkalatos ideáját vették be a közgondolkodásba.

A vitába bekapcsolódók, SZENTMIKLÓSSY Alajos, THAISZ András, SCHEDIUS Lajos és mások sorra azt hangsúlyozzák: az újítás hasznos, kárhoztatják a veszteglést, nélkülözhetetlennek tartják a nyelv fejlesztését, korszerűsítését, de annak radikális és egycsapásra történő átformálása nélkül. Nagy elismeréssel szólnak KAZINCZY teljesítményéről, ugyanakkor elítélik az újítás szélsőségeit, azt a magatartást, amelyik nem számol a reális állapotokkal, a hazai tudat adott feltételeivel, idegenszerűségeket alkalmaz ott is, ahol azt a nemzeti nyelv szükségtelessé teszi. Az újítás ügye tehát győz, de engedményekkel, az álláspontok közelítésével, s ez utóbbit SZENTMIKLÓSSY-nak újabb cikke már nyíltan fel is veti: óhajtani lehetne immár, ha a csatározó felek bizonyos állandó princípiumot állapítanak meg. „... az új szók közül csak azok vétessenek fel, melyeket a nyelv ideálja megkíván, s géniusza nem ellenez” – írja, előkészítve ezzel KAZINCZY híres „Orthologus”-ának fő tételét.

A széphalmi mester értett a szóból, s az ellentábor prominens emberének, HORVÁT Endrének dühödt kirohanásából is. Már más ellenfelei, BERECSÁSZI NAGY Pál és SIPOS József műveiről írott kritikájában is olyan álláspontra helyezkedett, hogy a szokást ő is tiszteli, de azt a szokást, amelyet részben az idő, részben a jó írók hoznak be, s ami szokásba megy, annak kezdődnie kell. „... A való, mint mindig, itt is szeretett helyén, középen fog állni” – szögezi le KAZINCZY a reformkornak hosszú időn át követett evolucionista vezérlvét. HORVÁT-nak is úgy felel, hogy szükségtelen szólásokat teremteni nem szabad, hiszen az író a nyelvnek „szabad kéjű, de nem vak kéjű, tanult kéjű, nem tudatlan kéjű ura”. Így érkezünk el KAZINCZY híres vitázáró és a további szellemi fejlődést kiszélesítő programiratahoz, az *Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél* című művéhez: a történetiségen nyugvó fejlődéselv mesteri dialektikájú alkalmazásához, a gondolkodás szabadságának és a cselekvésre ösztönzésnek, a reformer szemléletnek és a nemesi egység helyébe létesítendő nemzeti egységnek messzehangzó meghirdetéséhez. Axiómákhoz, amelyeknek kinyilvánítása elválaszthatatlan a *Tudományos Gyűjteménynek* tevékenységétől, s amely a továbbiakban irányadóul meg is határozza ezt a tevékenységet. (A vita főbb állomásait ld. 1817. VI., XII., 1818. II–IV., VI., 1819. IV., VIII. és XI. k.)

Az egyeztetés, a hagyományokkal nem szakító újítás legalkalmasabb közegül a folyóiratban az irodalom elmélete kínálkozott. Az irodalom szférája ugyanis a kiemelkedő műalkotások klasszicitása, azaz örökérvényűsége révén eleve nagyobb jelentőséget tulajdonít a múltnak és a meglevőnek. Így azután a kiegyenlítő tendencia igazán harmonikusan és hatékonyan az irodalom-elméleti tanulmányokban valósult meg: az új itt mindig a réginek gondos társításával vált közkeletűvé. Ennek már az is biztosítéka volt, hogy az újat, azaz a romantika irodalomfelfogását a *Tudományos Gyűjteményben* a „rég”-

nek, azaz a klasszicizmusnak hívei, KAZINCZY és tanítványai, SZENTMIKLÓSSY Alajos és UNGVÁRNÉMETI TÓTH László népszerűsítik, másrészt, hogy ahhoz épp a klasszicizmus sokat emlegetett műfajait hívják segítségül. SZENTMIKLÓSSY például a mesét, a helyhez és időhöz legkevésbé kötött műfajt választja ki az eredetiség kritériumának, azon belül pedig a hazaiságnak és az időszerűségnek propagálására. Az ókor óta elterjedt ábrázolási műformát tartja alkalmasnak, hogy általa „... a mostani század géniusza néhány vonásinak szerencsés rajzolatját”-t méltányolja. KAZINCZY pedig a szonett, a míveség, az aggályosan gondos felépítés versnemétől kívánja meg a „forróság, hévség, olvadás és olvasztás” újmódi erőnyeit. (SZENTMIKLÓSSY: *Vitkovics Mihály meséi és versei*. 1817. III. k.; KAZINCZY: *Szonett*. 1817. IX. k.)

A folyóiratnak ez a sajátos felfogása még plasztikusabban élénk tárul az elvi jellegű, a romantika irodalomeszményét átfogóbban elemző tanulmányokban. TELEKI József híres értekezésének már a címe is — *A régi és új költés különbségeiről* — a két költészettípus, az antik és a „romántos” határozott megkülönböztetéséről, az utánzó és a teremtő poézis elválasztásáról tanúskodik. Ezt az utóbbit pedig a személyesség előretörésével, a képzelet uralkodóvá válásával, e szubjektivitás és fantázia határtalanságával — azaz a romantika kedvelt értékjegyeivel — jellemzi a tanulmányíró. Míg azonban a romantika diadalát a fejlődés szükségszerűségének tartja, másfelől ismételten óv a romantikus képzelet elfajulásaitól, s tele van nosztalgiával a görögség — a régi poétai „aranykor” — iránt (akárcsak az *Erdélyi Múzeum* egyes szerzői!), hol nem voltak szélsőségek, kínzó konfliktusok, hol háborítatlan volt a nemzeti egység. TELEKI a romantika olyan változatának híve, mely távol áll a görögök irodalmában még ismeretlen, elfajult képzelettől, melyben annak természetessége, egyszerűsége, harmóniatudata változatlanul megőrződik. (1818. II. k.) Az ő elvi szempontjait érvényesíti, alkalmazza azután a hazai irodalomra SZEMERE Pál *Tárgy és nyelv a költésben* című tanulmánya, a korai magyar romantika egyik legjelentősebb fegyverténye. SZEMERE kiválaszt három-három kimagasló költőnk életművéből egy-egy verset, s egymással párosítva-ellenpontozva elemzi azokat. Ez az ellentétező társítás a romantikus irodalomeszmény javára történik: az összehasonlítások egy felszabadult, elemibb, áradóbb, szubjektívabb és spontánabb költészettípus propagálását szolgálják. Ennek révén voltaképp a már megszületett magyar romantikáról tudósít — de egy olyan romantikáról egyszersmind, amelyik nem veti el a klasszicizmus eredményeit, hanem folytatja azt. A tanulmány szerzője ugyanis nem választ kizárólagosan, hanem egyenértékűen egymás mellé állít vers-típusokat, s nem egykorú alkotókat mutat be, hanem olyanokat, akik egymás művét folytatták. (1818. IV. k.)

Hogy az új ízlésirány értékrendjének, kategóriáinak meghonosítása mennyire a klasszicizmus normái lehető kímélése jegyében valósul meg a *Tudományos Gyűjteményben*, azt UNGVÁRNÉMETI TÓTH Lászlónak összefoglaló programtanulmánya, *A Költőnek remekpéldáiról, különösen Pindárról s Pindárnak versmértékéről* mutatja leginkább. KAZINCZY kedvelt tanítványa szenvedélyes híve az eredetiségnek, s ami vele jár: a természetességnek, őszinteségnek, keresetlen közvetlenségnek, de mindennek megvalósítását — a görögségben keresi. Szerinte „... Ónások vagy az igazi költői eredetiség”, hogy azt megvalósíthassuk, őket kell követnünk. A költőeszmény, amelyet itt körvonalaz, merőben romantikus már: az igazi költő a közlélek körénél sokkal fentebb jár, szárnyalása nem nyugszik el az isten számolyáig, maga a költői lelkesedés,

minden költeményét a nagyság és erő bélyegzik, nála „az eleven képzelődések nem szoríttatnak oly szűk határok közé” stb. Mindennek megtestesítője azonban — akárcsak az *Erdélyi Múzeum* cikkíróinak — az antik PINDAROSZ, az ő követése nyomán — tehát az újnak a régivel való társításával — tartja megvalósíthatónak a romantikus esztétikai minőségeket. (1818. VI. k.)

Abban az esetben, ha valaki meghaladni próbálta a folyóiratban a lassú és óvatos újítás szemléletmódját, törekvéseit heves ellenállás fogadta. Ez következett be az irodalomkritika területén. A fontos műfajt a *Tudományos Gyűjtemény* éppúgy felvette programjába, mint az *Erdélyi Múzeum*, s éppúgy nem sikerült meggyökereztetnie, mint elődjének. Már csak azért sem, mert a rendi nacionalizmus felfogása ebben a vonatkozásban volt a legérzékenyebb és a legelzárkózóbb. FEJÉR körének gondolkodása az írói személyiséget, az alkotó individualitását még nem különítette el a magánemberitől, a kritika így egyértelmű volt előtte ez utóbbi megsértésével, a személyes presztízs csökkentésével, egyszersmind a nemesi szabadságjogok korlátozásával is. Olyan közegnek tekintették a kritikát — s ebben nem is tévedtek —, amelyik nivellálja a társadalmi különbségeket, ahol nem számítanak az előjogok. Másrészt ők az irodalmi tevékenységet merőben hazafias tettként értékelték, patrióta megnyilatkozás volt számukra minden szerzői vállalkozás, az olyan gesztus pedig, amelyik e „nemzeti dicsőség”-ből bírálatával valamit is elvesz, elvetendő és megvetendő.

Ennek előrebocsátásával érthető meg az a nagy felzúdulás, amelyik KÖLCSEY úttörő — s kétségkívül mereven és túlélezetten fogalmazott, valamint nagy minősítésbeli tévedéseket is magában rejtő — kritikáit itt fogadta. Hozzáteve, hogy ez a három bírálat — KIS JÁNOS, CSOKONAI és BERZSENYI költészetéről — kétségkívül a nemesség legnegatívabb vonásai ellen irányult: a provincializmus, az érzelmi szűkkörűség és a dagályosság vonásait ítélte el. (1817. II., III. és VII. k.) Elmarasztalta a feudális népiesség földhözragadt-ságát, a sémászerű ünnepélyességet, a konvencionálisit — a meglevő irodalmi gyakorlat imitációját. Emellett szigorúan — sőt túlzottan is szigorúan — ítélte meg irodalmunk múltját, s ezt az uralkodó rendi közfelfogás éppúgy zokon vette, mint azt, hogy e múltbeli fejlődést összeurópai horizontok közepette minősítette szegényesnek.

Amikor írását BERZSENYI költészetéről a Tudományos Egyesület ülésén felolvasták, nagy lármá kerekedett, HORVÁT István dühödten kiáltozott, féltve a hazafi erőnyeket. A résztvevők a szerb költészetet magasztaló ítéleteket a kritikából kihagyni rendelték — a kritikusi hivatásból egyszer s mindenkorra kiábrándítva a legtehetségesebb magyar műbírálok egyikét. Az ezzel kapcsolatos botrány pedig évekre lehetetlenné tette a folyóiratban a kritikai tevékenységet. KISFALUDY Sándor például ennek nyomán törlesztett Himfy-bírálatáért KAZINCZYNAK: FÜREDI Vida álnéven *A recenziókról* címmel vad kirohanást intézett a kritika ellen. (1818. VI. k.) Vádjai — a kritikusok célja egyedül a kajánság, az írók üldözése, a bíráló kritika egyenlő a morális zülléssel — jöllehet azokat THAISZ András eredményesen megcáfolta ugyanitt — belefojtották az irodalom elemzőibe az értékelő-bíráló szót. (THAISZ válaszcikke: 1819. V. k.)

A szerkesztőség — akárcsak annak idején DÖBRENTÉI — az előfizetők megtartása végett sem kockáztatta meg többé a megfelelő kritikai rovat állandósítását. A *Tudományos Gyűjtemény* ugyanis már kezdetben — minden ellentmondásossága ellenére, vagy tán éppen azért, benne minden irányzat meg-

találta a magáét — az előfizetők meglepően magas számát mutathatta fel. Írja is az osztrák kortárs lap, az *Intelligenzblatt der österreichischen Literatur* 1817 decemberében, hogy folyóiratunk már majdnem 800 előfizetővel rendelkezik, olyan részvétellel, amelynek ennek előtte magyar folyóirat még nem örvendett. Valóban: az ez évi előfizetők névsora 734 nevet sorol fel, s zömük értelmiségi: ügyész, földmérő, káplán, jurátus, rektor, plébános, de mellettük ott találjuk a nemesség régivágású képviselőit: a táblabírák, szolgabírák sokaságát is. Az előfizetők társadalmi megoszlása tehát szélesebb, „nemzetibb”, mint volt az *Erdélyi Muzéumé*. S jeleként annak, hogy a folyóiratot a nemzeti műveltség központjának tekintik, az írók is sorra előfizetnek: BERZSENYI, DESSEWFFY, FÁY, KAZINCZY, SZENTMIKLÓSSY és VITKOVICS éppúgy, mint KISFALUDY Sándor, HORVÁTH Ádám, HORVÁT Endre, PÁPAY Sámuel és RUSZEK József. S az előfizetők között ott találjuk már az új nemzedék képviselőit is: BÁRTFAY László jurátust, EGYED Antal bonyhádi plébánost, TESLÉR László káplánt, VÖRÖSMARTY barátait, valamint PERCZEL Sándort, ez idő tájt a költő munkaadóját. A következő év 963 előfizetője pedig még szélesebb társadalmi „szórás”-ról tesz bizonyosságot: az egri érsektől és hét megyéspüspöktől főstrázsamesterig, császári és királyi kamarásoktól uradalmi számvevőig terjed megoszlásuk. S az előfizetők területileg az egész országból jelentkeznek: már mindenütt akad valaki, aki figyel a folyóiraatra.

Nagy dolog volt ez a széles olvasói bázis — irodalmunknak egyetlen, de annál jelentősebb csoportja azonban nem méltányolta: a KAZINCZY körül szerveződő. Úgy ítélte meg ugyanis, hogy ennek túlságosan nagy ára van: a szélsőséges nacionalizmus, amelynek a folyóiratban olvasható megnyilvánulásait a széphalmi mester nem győzte elítélni. „... én irtózom az oly nemzetiségtől, mely a külföldi szépet és jót irtózza, mert az külföldi” — írta 1817. március 8-án Pápay Sámuelnek, a nemzetiségnél nem lehet szentebb cél, „... Csakhogy a nemzetiség bajusz ne legyen s szíjas nadrág, mert nekem sem ez, sem az, soha nem lesz” — nyilatkozta nem egészen egy hónapra rá HORVÁT Endrének. Amikor pedig KÖLCSEY kritikája körül történt a huzavona, 1817. május 6-án DÖBRENTÉNEK írott levelében lényeglátóan vonta le a következtetést: „... Abban áll-e a haza és nemzet szeretete, hogy hazudjunk annak magasztalására?” Tanítványai, barátai, így KÖLCSEY, SZEMERE, DÖBRENTÉI, KIS János, DESSEWFFY József, VITKOVICS, BÖLÖNI FARKAS Sándor hasonló véleményen voltak.

Túlságosan erőteljes szellemi csoportosulás, hogysem álláspontjukat — különösképp a nyelvújítási vita KAZINCZYRA nézve kedvező lezárása után — figyelmen kívül lehetett volna hagyni. FEJÉR távozását követően nyilvánvaló volt, hogy a folyóiratnak nemcsak új szerkesztőre, de újfajta szerkesztési módszerekre is szüksége van.

Ezt valósította meg a lap élén 1819. január 1-től THAISZ András. Az ő tevékenysége azonban már új korszakot nyit meg a folyóirat történetében.

ISTVÁN FENYŐ

Die Anfänge der Tudományos Gyűjtemény („Wissenschaftlichen Sammlung“) (1817—1818)

Die Anhandlung macht die Anfänge, das heisst die ersten Jahrgänge der wirkungsvollen, in Pest erschienenen Monatsschrift bekannt, die in den Jahrzehnten des ungarischen Reformzeitalters das zentrale Forum der Ideologie der bürgerlichen Nationswerdung, ein sehr wichtiger Vorbereiter des Liberalismus und der Romantik war. Sie analysiert also die von György FEJÉR redigierten Bände des von 1817 bis 1841 bestehenden Presseorgans, das heisst den ersten anderthalben Jahrgang, dann das Halbjahrsintervall bis zum Erscheinen des neuen Redakteurs, im Vordergrund mit den charakteristischen Umständen der Gründung, wo sich die sich durchdringenden Widersprüche des Alten und des Neuen, des Traditionellen und des Neuartigen, des ständischen Nationalismus und der bürgerlichen Nationsanschauung, des adeligen Konservatismus und des Entwicklungsprinzips scharf gezeigt haben. Die Zeitschrift selbst war enzyklopädischen Charakters, sie einschliess in sich, ausser der schönen Literatur, allerlei wissenschaftlichen Themakreise. Ihre innere Struktur und Einteilung waren in vielen Hinsichten denen der ebenso seit Januar 1817 erscheinenden wiener *Erneuerten Vaterländischen Blätter* ähnlich. Nach der Erleuchtung der Gründung und der ausländischen Zusammenhänge analysiert die Abhandlung ausführlich die mehrteilige Programmstudie Georg FEJÉRS, des ersten Redakteurs der Zeitschrift über die nationale Kultur, dann das Material der ersten Bände, zuletzt der ersten Jahrgänge. Im Laufe seiner Analyse stellt sie die Diskrepanz des das geistige Spektrum noch bestimmenden ständischen Nationalismus und der gegen ihn schon auftretenden, aufgeklärten und liberalen Geisteselementen, beziehungsweise ihren in gesellschaftlichen und literarischen Anschauungen gleichsam erscheinenden Kampf überall in den Vordergrund.